

КОСМОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФІЛОСОФСЬКОГО ОСЯГНЕННЯ МУЗИКИ У ВЧЕННЯХ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ

COSMOLOGICAL DIMENSION OF PHILOSOPHICAL REFLECTION ON MUSIC IN ANCIENT GREECE

У статті досліджено ґрунтовність космологічних концепцій давньогрецьких філософів, що базуються на абстрактно-логічному та міфологічному розумінні числа: античні філософи синтезували досягнення давнього світу і створили грандіозне вчення про музику, в якому музичний закон виступає у вигляді певного фізичного порядку. Визначено привілейоване положення музики в античному мисленнєвому просторі: Піфагор ототожнює музичний порядок із космічною світобудовою, яка становить особливу «світову музику» з її гармонією сфер, піфагорійці мали за мету досягти єднання душі з небесною гармонією, для них музика мала космогонічне значення, гармонія базувалася на цифрах, числова ж символіка набула універсально-онтологічного характеру. Висвітлено глибинний взаємозв'язок музики і філософії у доробках античних мислителів, розкрито сутність поняття «ізоморфний резонанс» у числовій концепції піфагореїзму як принцип гармонії, що поєднує у числі протилежності і створює буттєву фігурність та музичність. Простежено вплив піфагорійського вчення про число на філософсько-музичні погляди мислителів та музикознавців різних епох: піфагорійські концепції утворюють ядро космології Платона, Плотін використовує числову символіку, інтерпретуючи піфагорійське вчення у дусі числової містики, пропорції музичних інтервалів з'являються у працях Арістотеля, Птолемея, Боеція, Джузеппе Царліно, Роберта Фладда, Йоганна Кеплера, Афанасія Кірхера. Докладно розглянуто поступ піфагорійсько-платонічної моделі Всесвіту як світоглядної домінанти у західноєвропейській культурі. Упродовж двох тисяч років ці пропорційні риси розумілися не як аналогові, а як морфологічні. Гармонія музичних інтервалів виражає гармонію Всесвіту і тільки число здатне виявити це відношення. На основі аналізу наукових матеріалів виявлені основні тенденції, здобутки, прогалини та перспективи подальшого вивчення цієї проблеми.

Ключові слова: космологія, давньогрецькі мислителі, вчення про число, ізоморфний резонанс, гармонія сфер.

The article studies the depth of the cosmological concepts of ancient Greek philosophers based on the abstract-logical and mythological meanings of the number, the ancient philosophers synthesized the achievements of their world and created a grandiose doctrine of music, in which the musical law acts in the form of a certain physical order. The privileged position of music in the ancient thought occurred when Pythagoras identified the musical order with the cosmic universe, which is a special "world music" with its harmony of spheres. After that the Pythagoreans sought to achieve the unity of the soul with heavenly harmony, for them music was of cosmogonic significance, harmony was based on figures, and the numerical symbolism acquired a universal ontological character. The deep relationship between music and philosophy in the works of ancient thinkers was conceived as the essence of the concept of "isomorphic resonance" in the numerical concept of Pythagoreanism as a principle of harmony, which combines the opposites and creates existence and musicality. The influence of the Pythagorean doctrine on the number on the philosophical and musical views of thinkers and musicologists of different epochs is evident. Pythagorean concepts formed the core of cosmology of Plato, the Platonic interpretation of the Pythagorean doctrine in the spirit of numerical mysticism and the proportions of musical intervals appear in the writings of Aristotle, Ptolemy, Boethius, Giuseppe Tzarlino, Robert Fludda, Johann Kepler, Athanasius Kircher. The progress of the Pythagorean-Platonic model of the Universe as a world-view dominant in Western European culture is considered in detail. For two thousand years these proportional features were understood not as analogue, but as morphological ones. The harmony of musical intervals expresses the harmony of the universe and only the number can detect this relation. On the basis of analysis of scientific materials, the main tendencies, achievements, gaps and prospects for further study of this problem were revealed.

Key words: cosmology, ancient Greek thinkers, number theory, isomorphic resonance, harmony of spheres.

УДК 1(091):78.01

Карпенко О.О.,
канд. філос. наук,
старший викладач кафедри музики
і хореографії
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку мистецької освіти необхідною умовою плідної та якісної діяльності педагога постає усвідомлення цілісності культуротворчих процесів у світі. Розуміння історико-філософських витоків музичного мистецтва і глибокого підґрунтя, закладеного філософськими вченнями давньогрецьких мислителів, допомагає сприймати картину світу у її неперевершеній гармонії і винятковій доцільності. Актуалізація знань щодо космологічного спрямування філософсько-музичної думки у Давній Греції, здобутків піфагорійської школи, уявлень про музику Платона, Арістотеля, Аристоксена, Пло-

тіна збагатить та розширить педагогічний спектр знань майбутніх учителів музики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема космологічного виміру філософського осягнення музики у вченнях давньогрецьких мислителів постає у наукових працях В. Шестакова, Г. Коломієць, Л. Жмудя, Є. Герцмана. Ця тема активно розробляється у дослідженнях зарубіжних вчених: М. Бондс, Д. Гроут, Я. Ксенакіса. Серед вітчизняних дослідників слід зазначити доробки О. Тракало «Піфагорійська музична доктрина» та В. Муляра «Феномен гармонії: концептуальні моделі Піфагора та Геракліта».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак на сьогодні актуальними залишаються питання висвітлення музично-філософської компоненти у доробках давньогрецьких мислителів у просторі вітчизняної гуманітаристики, а також глибинного дослідження впливу числової концепції Піфагора на розвиток європейської музикології.

Мета статті. Дослідити космологічну спрямованість філософського осягнення музики у вченнях давньогрецьких мислителів, розкрити сутність числової концепції піфагореїзму та її вплив на філософсько-музичні побудови західноєвропейської гуманітаристики.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що античні мислителі, спираючись на досягнення цивілізацій Давнього Сходу та власні теорії, створили довершену музично-філософську систему, основні положення якої були сприйняті і розвинені європейською музикологією та є дієвими і в наш час. Розглянемо детальніше вчення мислителів Давньої Греції, що гармонійно поєднали у собі дві вагомні царини: філософію і музику. Нагадаємо, що музика в давньогрецькій культурі мала привілейоване положення: її шанували Музи і Боги Олімпу, її наділяли здатністю зцілювати та очищувати душу і тіло, вона була єдиним видом мистецтва, що викладався у школі.

Основні музично-теоретичні положення антична традиція пов'язує з ім'ям Піфагора: трактування музики у математичній площині, вчення про музичний етос, «гармонія сфер». Піфагор та піфагорійці постулюють: «Усе є число» [9, с. 10], число, що вміщує уявлення про єдність світу, розуму і музики. Піфагорійський погляд на музику містить у собі космологічний вимір: за посередництвом звуку людина має можливість сприйняти недосяжну для почуттів структуру Космосу. Піфагорійці вважали, що рух зіркового неба створює музику космічних сфер, котра знаходить відбиток у грі на музичних інструментах, і це співвідношення можна оформити математично. Між космічними сферами та інтервалами тонів у музиці встановлюється певна математична відповідність. І якщо вухо людини нездатне вловлювати космічні вібрації, то тіло і душа безпосередньо підкорюються космічній музиці.

Сила музики, за піфагорійськими уявленнями, полягала у так званому ізоморфному резонансі: відношення між музичними інтервалами корелюються зі структурою Всесвіту на всіх рівнях. У площині такої морфологічної конгруентності звук породжує рух, який у свою чергу резонує в усіх живих організмах. Така модель у певній мірі долає розмежування між тілом і розумом, яке є основоположним для західної філософії.

Піфагору також належить відкриття діатонічної шкали: квартово-квінтової послідовності. Вия-

вивши зв'язок між висотою звуку, довжиною звукової струни і певним числом, піфагорійці відстежили певні сталі пропорції: октава – 2:1 (Сонце), квінта – 3:2 (Місяць), кварта – 4:3 (зірки і планети). Ці пропорції породжувала світова гармонія, адже космічній світобудові притаманна «гармонія сфер» – вища гармонія, що панує у Всесвіті, божественна рівновага, справедливість. Для Піфагора Всесвіт виступає у вигляді величезного монохорда, струна якого поєднує Землю і Космос – абсолютну матерію і абсолютний дух. Саме від взаємодії земного і космічного народжується гармонія, що виявляє себе у числі. Американський музикознавець Д. Гроут підкреслює, що «слово “музика” мало для давніх греків набагато ширше значення, ніж для нас. У вченні Піфагора та його послідовників, музика була невід'ємною від числа, що виступало ключем до духовного та фізичного всесвіту. Отже, система музичних звуків і ритмів, що знаходить вираження у числах, втілює гармонію космосу і безпосередньо з нею пов'язана» [11, с. 31].

З огляду на Піфагорійське вчення, усі речі складаються з фундаментальних «одиниць буття», сутність яких міститься у числі. Безмежна матерія уявляється як чиста кількість, яка недоступна для розуміння, якщо вона не визначена, не обмежена, тобто не обчислена. Число допомагає вирізнити із безмежного граничне, з ірраціонального – раціональне, уся дійсність – це числа. Як зазначає Г. Коломієць, у Піфагоровій концепції «ціле підкорюється певному ритмові в гармонії протилежностей, створюючи «дихання» Універсума, котрий якраз й існує у своєму бутті як граничне і безмежне» [5, с. 23].

Вочевидь, для Піфагора гармонія є сутністю світу, яка згущується у число, музика ж виступає посередником у цьому процесі, а властиве їй становлення демонструє народження з хаосу форми. На цьому аспекті наголошував і О. Лосєв: «Піфагорійці мислили числове становлення як становлення перш за все космічних тіл, які під час руху мають властивість звучати, що утворює єдине прекрасне і вічне ціле» [6, с. 31]. Згідно з піфагорійською доктриною медицина слугувала для очищення тіла, а музика – для зцілення душі [12, с. 201]. Єднання душі зі світовою гармонією призводило до катарсису, що підносило душу і сповнювало людину вищою гармонією.

Абсолютизація числа піфагорійцями сприяла спорідненості музики, філософії і математики. Піфагорійські уявлення про число визначили шляхи розвитку європейської музичної естетики та теорії музики, виокремивши такі музичні категорії як лад, ритм, інтервал, модуляція та інші. Домінування Піфагорійської думки простежується до епохи Модерна, однак проблема взаємозв'язку між звуком, числом і матерією долає суто музичні межі сфери і передбачає глибинний зв'язок між тілесним і абстрактним, між видимим і невидимим.

Зазначимо, що і філософія музики Платона зросла на піфагорійській космології, включаючи гармонію числової пропорції, а також орієнтованість музики на людину. Для Платона музика – це засіб досягнення гармонії, мислитель радить у музиці прислухатися до безпосереднього почуття та спиратися на досвід. У діалозі «Тімей» давньогрецький мислитель розмірковує, що гармонію Музи дарують кожному розсудливому своєму шанувальнику, проте не заради безглузлого задоволення, а у якості засобу проти розладу у власній душі [7, с. 450].

На думку Платона, Світова Душа встановлює закономірності, що діють як у Космосі, так і безпосередньо у душах людей. І хоча Мікрокосм окремої людської душі не повністю ідентичний Світовій Душі, однак у ньому діють ті ж самі пропорції і закони, що і у Макрокосмі, і у музиці. У міфі про Ера Платон зображує Всесвіт, утворений вісьмома концентричними орбітами для зірок, планет, Сонця і Місяця, на кожній із орбіт присутня сирена, що співає у певній тональності, пропорційній віддаленості орбіти від центра, одночасний спів сирен утворює гармонію сфер.

Космологічні виміри, що беруть свої витoki з Піфагорійської доктрини, присутні і в працях Арістотеля. Так, у трактаті «Про небо» грецький мислитель висловлює свою позицію стосовно пропорцій музичних інтервалів, відкидаючи поняття «гармонія сфер». На думку Арістотеля, музика зцілює душу від афектів і дарує їй «ясність» та розумну моральність. Арістотелівський підхід до музики ближчий до природничих студій, ніж до суто математичних розвідок: предметом уваги філософа постає власне звук, він розрізняє математичну гармонію та гармонію акустичну [1].

Однак слід звернути увагу на те, що не всі давньогрецькі мислителі сприйняли теорію Піфагора щодо музики апіорі. Так, учень Арістотеля Аристоксен, на прозвання «Музикант», поставив під сумнів піфагорійське тлумачення сенсу музичного досвіду. Не виключаючи математичну компоненту, Аристоксен надає перевагу акустичним властивостям музики і чуттєвому слуховому досвіду музиканта. У своїх трактатах «Про елементи гармонії», «Про елементи ритму», «Про музику», «Про тони» він вибудовує закономірності музичного сприйняття і здійснює спробу теоретично-практичного обґрунтування процесу музичного досвіду. Отже, можна вважати Аристоксена одним із перших теоретиків музики, з філософії якого бере витoki уся західна філософія музики.

Неоплатонік Плотін розглядає музику як високу науку, яка причетна до «розумного ритму» і збагнути яку можна лише розумом. Мислитель наголошує, що головна мета музики – зробити явним невиразне за допомогою музичної техніки, в основі якої лежать числові закономірності. Підпорядко-

вуючись музичному ейдосу, числові конструкції і музична матерія у Плотіна не мають прямої узгодженості. Відтак музика в концепції Плотіна не має самостійного значення, вона є лише алегоричним відбитком світової гармонії. Для Плотіна властиве використання числової символіки, як наслідування Піфагорійської традиції, однак у дусі числової містики. За Плотіном, музика – це та сфера, яка знаходиться між чуттєвим і трансцендентним світами [6].

У більш пізніх космологіях також спостерігається вплив Піфагорійського вчення: Цицерон («Сон Сципіона», I століття до н.е.), Птолемей («Гармоніки», в середині II століття), Боецій («De institutione Musica», на початку VI століття), Джузеппе Царліно («Istitutioni harmoniche», 1558 р.), у роботах Роберта Фладда («Utriusque cosmī maioris salicet et minoris metaphysica...» 1617 р.), Йоганна Кеплера («Harmonices Mundi», 1619 р.), і Афанасія Кірхера («Musurgia Universalis», 1650 р.). Конкретні розрахунки у космологіях різняться, однак вони виростають із єдиного постулату: пряме порівняння космічної, людської та музичної гармонії. Зазначимо, що упродовж двох тисяч років ці пропорційні риси розумілися не як аналогові, а як морфологічні. Гармонія музичних інтервалів – це гармонія Всесвіту і тільки число здатне виявити це відношення. Шукана гармонія поставала надзвичайно широкою і гнучкою категорією, що вміщувала феноменологічний прояв космічного порядку.

Починаючи з епохи Середньовіччя піфагореїзм домінує у тій сфері знання, що в наш час іменується теорією музики: побудова інтервалів, консонанси і дисонанси, розмаїття ладів. Концептуальний підхід до рівноваги музики і математики залишався пріоритетним у західній філософській думці. Однак у процесі розвитку емпіричних досліджень піфагорійсько-платонічна концепція музики та Космосу була переглянута і переосмислена. Новітнє вчення про третій вимір реальності постулювало нові погляди на структуру Всесвіту та кореляцію між незмінним та плинним. Альберт Великий та Фома Аквінський зробили спробу синтезувати вчення Платона й Арістотеля. Зокрема, увагу привернула арістотелівська схема щодо розуміння подвійної природи музики: формальна причина (арифметичне відношення) та матеріальна причина (фізичний звук). Відтак дослідження фізичної природи звуку віднаходить необхідне онтологічне виправдання. У XVI столітті розвиток астрономії призвів до перегляду догм платонівсько-піфагорійської космології та вчення про ізоморфічний резонанс. У контексті західноєвропейського постмодернізму з позицій логоцентризму Піфагорійська концепція трактується як тенденція піднесення розуму над почуттями та придушення тіла. Проте слід зазначити, що таке упередження було необхідною структурою, що визначила цілу історичну епоху.

Висновки. Проведене дослідження обґрунтовує космологічне спрямування філософських пошуків давньогрецьких мислителів у музичному просторі, однак не є вичерпним. Подальші перспективи розробки даної проблематики полягають у детальному розгляді музичної складової у філософських школах Давньої Греції та виявленні взаємозв'язку між філософським осягненням музики у стародавньому світі та викликами сучасності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аристотель. Сочинения в 4-х томах / ред. и вступ. слово А.И. Доватур, Ф.Х. Кессиди, Академия наук СССР, Институт философии. Москва: Мысль, 1983. Т. 4: Поэтика. 830 с.
2. Герцман Е. Античное музыкальное мышление. Ленинград: Музыка, 1986. 224 с.
3. Жмудь Л.Я. Пифагор и ранние пифагорейцы. Москва: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2012. 445 с.
4. Золтаи Д. Этос и аффект. История философской музыкальной эстетики от зарождения до Гегеля / пер. с нем. Т. Длугач, И. Науменко. Москва: Прогресс, 1977. 380 с.
5. Коломиец Г.Г. Ценность музыки: философский аспект. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 532 с.
6. Лосев А.Ф. Плотин об эресе. / История античной эстетики. Поздний эллинизм // Печ. по изд. 1980 г. Москва: АСТ; Харьков: Фолио, 2000. С. 619–630.
7. Платон. Сочинения в 4 т. / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. Санкт-Петербург, 2006. Т. 1. 632 с.
8. Шестаков В. П. От этоса к аффекту. История музыкальной эстетики от античности до XVIII века. Москва, 1975. 352 с.
9. Ямвлих. О Пифагоровой жизни / пер. с древнегреч. И.Ю. Мельниковой. Москва, Алтейа, 2002. 192 с.
10. Bonds M.E. Absolute music: the history of an idea. New York: Oxford University Press, 2014. 400 p. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199343638.001.0001
11. Grout D. J., Palisca Claude V. A History of Western Music. 5th ed. New York: W.W. Norton & Company, 1996. 843 p.
12. Xenakis I. Formalized Music: Thought and Mathematics in Composition. Bloomington: Indiana University Press, 1971. 387 p.